

Selçukî Devletleri Feodal Devletler mi idi ?

Claud Chaen

İslâm dünyasında Batı Avrupa feodalitesine benzeyen müesseseler var mı idi? Bir hayli evvel bu mesele hakkında bir çok etüdler neşredilmiş [1], bu konuyu ele alan türkologlar da Selçukîler ile beraber İslâm âleminde bir feodalitenin görünmeye başladığı ve bu oluşun tamamiyle Türkler sayesinde vukua geldiği kanaatini serdetmişlerdir [2]. Bugüne kadarki şahsî çalışmalarım [3], beni türkologlar tarafından ileri sürülen bu görüşün aydınlatılması lüzumuna zorlamaktadır. Hiç şüphesiz, Selçukîlerin tarih sahnesine çıkması ile İslâm dünyasında bir feodal rejiminin baş gösterdiği kanaatinde olan müelliflerin ortaya koyduğu olayların bir kısmını inkâr etmemekle beraber, İslâm dünyası ve Türk dünyasının sosyal tarihi araştırmalarını ilerletebilmek için incelenen müesseselerin büyük bir dikkatle ele alınması ve dış benzerliklere bakarak umumî yaklaşımlardan içtinap edilmesi; etüd mevzuumuz olan «féodal» tâbirine birbirine benzemiyen bir çok realiteleri kavrayan gayet elâstikî bir mâna verilmemesi lüzumuna inanıyorum [4]. Bu mülâhazalarla problemin yeniden gözden geçirilmesinin faydadan hali olamayacağını düşünerek ve şu mahdut bir kaç sahifenin içinde [5] meseleyi

[1] Hususiyle C. Becker, *Steuerpacht und Lehnwesen*, Der Islam V/1914 de (yahut İslamstuden I, 1914), ve N. Poliak, *La féodalité islamique*, Revue des Etudes Islamiques 1936.

[2] Bilhassa M. Fuad Köprülü'nün, *Le féodalisme turc-Musulman au moyen Age/Orta zaman Türk-İslâm feodalizmi* 1933 yılında Zürich'te toplanan Congrès des Sciences Historiques'te yapılan bu tebliğ türkçe ve fransızca olarak Belleten'de neşredilmiştir, 1941; Aynı zamanda Bak.: O. Turan, İktâ kelimesi, İslâm Ansiklopedisi.

[3] Hususiyle Annales ESC 1953 te intişar eden, L'évolution de l'iqta ve hazırlanmakta olan (Osmanlılardan önceki Türkiye tarihi) ne.

[4] Journal of the Economic and Social History of the Orient, 1960-I de belirtilen mülâhazalara bakılması rica olunur.

[5] Bu makale, 1960 Şubatında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde verilen konferansları hülâsa etmektedir.

bütün genişliği ve derinliği ile incelenebileceğini iddia etmeden bazı elemanlarını kabataslak bir tarzda belirtmeye çalışacağım.

İslâmî bir feodalitenin mevcudiyetini iddia eden veya onun mü-meyyiz vasıfları üzerinde duran müellifler bilhass «ikta» müessesesi üzerinde durmuşlar ve terimi fransızca «Fief» veya Batı Avrupa dillerindeki karşılıkları ile tercüme etmişlerdir. İslâmiyetin ilk asırlarının İkta'sının feodalite ile tavsif edilemeyeceğini bundan bir kaç sene evvel göstermeğe çalışmıştım [6]. Gerçekten başlangıçta *ikta*, devlete ait mülklerin bir kısmının, işletilmesi gayesiyle, devlet tarafından yapılmış bir hibe'yi tazammun edip intifa sahibi bu mülkleri lâalettayin bir mülkiyet hakkı ile tasarruf eder, yâni onlar devr ve ferağ edebilir, miras olarak çocuklarına intikal ettirir; bu topraklar üzerinde çalışan yarıcı çiftçiler üzerinde diğer şahsî mülkiyet sahiplerinin haiz bulunduğu hak ve salâhiyetleri kullanırdı; *İkta*'dan faydalanan kimselerin devletle karşı olan mükellefiyetleri şahsî mülkiyete dahip olan teb'anın mükellefiyetlerinin aynı idi. Müslümanların tasarrufunda bulunan topraklardan ödenmekte olan ögr'ü *İkta* üzerinden öderler, devlet memurlarının mürakabesine tâbi olur, *ikta* dahilinde yaşayan insanlar üzerinde devlete mahsus olan idarî ve adlî haklardan hiçbirisini kullanamazlardı. Hülâsa adlî hak ve imtiyazları yoktu. Bu hususiyetleri ile *ikta* müessesesini hıristiyanlık âleminin bir müessesesi ile mukayese etmek lâzım gelirse, devlete mahsus idarî ve adlî haklara sahip ve bir çok âmme mükellefiyetlerinden muaf bulunan *feodataire*'in *fief* üzerindeki durumunu gözönünde bulundurarak, onu daha fazla *Roma* hukukunun *emphytéose*'u ile mukayese etmek lâzımdır.

Şunu da ilâve edelim ki *iktalardan* faydalanan kimseler devletin itimadına mazhar olmuş veya iyi niyetlerinden emin bulunmak istediği kimselerden madut bulunmuş olmasına rağmen tasarruflarında bulunan devlet malları ile *ikta* sahiplerinin devlete karşı ifa etmeğe mecbur buldukları mükellefiyetler arasında hiç bir bağıllık yoktu. *Fief* usulünde ise *feodataire*'in tasarrufunda bulunan arazi ile devlete karşı ifası lâzım gelen mükellefiyetler arasında gayet sıkı bir rabita vardır.

Abbasî Hilâfetine ikinci asrının ortalarına doğru, hükûmet, bir taraftan devlet topraklarının zayıflaması, diğer taraftan meslekten yetişme bir ordunun bakım masraflarının artması zaruretleri karşısında bir kısım memur ve askerlerle devlet hazinesinden maas

[6] 3 numaralı notta zikredilen makale.

ve ücret ödeme usulü yerine, hak sahiplerine devlete ait araziden, şahsî mülkiyet ile tasarruf edilmekte olan arazinin ödemekte olduğu *harac*'ı, yerinde cibayet etmek hak ve salâhiyetini tanıdı. Devlet böylece, kendi toprakları üzerinde devlete mahsus olan hak ve salâhiyetlerinden bir kısmını bazı şahıslara devretmiş oldu. Bu yol ile vücut bulan bu imtiyazlara da *ikta* ismi verildi; fakat mülkiyete şâmil bulunan *ikta - temlik*ten ayırmak gayesiyle *ikta istiglâl* ismi verildi ve böylece yalnız gilleye gelire taallük ettiği belirtilmiş bulundu. Devlete mahsus hak ve salâhiyetlerden bir kısmının hususî şahıslar lehine terkedilmesi suretiyle *ikta* ile buna vücut veren hizmetler arasında ihdas edilen hukukî bağıllık hiç şüphesiz bu müesseseyi *fief*'e yaklaştırmıştır. Fakat bu devirde her iki müessese birbirinin aynı değildir. Çünkü *ikta* sahibinin hakkının taallük ettiği mevzu sabit ve muayyen bir arazi parçası olmayıp arazinin gelirdir; bu geliri temin eden arazi ise sık sık değişmektedir. Buidler hâkimiyetinin sonlarına doğru *ikta* mutasarrufları, *iktalarının* hasılatı ile bazı gayrimenkuller edinmeğe muvaffak olduklarından *iktalarını* muayyen bir arazi üzerine tespit ve tahdit çarelerine başvurmuşlardır. Böylece *ikta* bir parça daha *fief*'e yaklaşmış bulundu; bununla beraber bu devirde de İslâm dünyasında müşahede edilen *fief*'ler ufaktır, bir nahiyeye veya bir vilâyetin hududuna ulaşan geniş *fief*'ler henüz görülmemektedir.

Bu yeni tebeddülât ile hemzaman olarak eyalet idareleri kademisinde de yeni bir merhalenin şekillenmekte olduğu müşahede edilmektedir. Klâsik Abbasî devrinde idarenin askerî ve malî yönleri birbirinden ayrılmış ve bu tefrik ile askerî şeflerin baş kaldırmaları önlenmişti. Abbasî saltanatının ikinci asrında vukua gelen karışıklıklar, hükûmeti, bu ihtiyatlı hareketten ayrılmaya icbar etmiş ve yavaş yavaş askerî kumandanlara eyaletler üzerinde mutlak haklar tanıyan bir sisteme geçilmişti. Bu yeni sistemde askerî şeflere, hizmetlerine karşılık ödenmesi lâzım gelen ücretler eyalet hasılatından bir kısım varidatın havalesi yahut da kendi vazife ve salâhiyet bölgesine dahil eyalet arazisinden; bir süvarinin veya küçük bir askerî âmirin *ikta*'sından çok daha büyük olan, bir *ikta*'nın tevcihi yolu ile ödeniyordu. Bu *ikta*'da askerî şefin *muikta* olarak sahip bulunduğu haklara, eyaletin idarecisi sıfatıyla sahip bulunduğu haklar inzimam ediyordu. Bu tarihî inkişafın sonunda, yavaş yavaş eyalet idaresinin üzerinde cereyan ettiği bölgeye de *ikta* nazariyle bakılmağa başlandı. Oldukça geniş bir bölgeye şâmil bulunan bu yeni *ikta*'ların mutasarrufları umumiyetle hükümdar sülâlesine bağlı

prensler yahut da mahallî etnik grupların şefleridir. Bu son şekli ile *ikta* hakikî mânasiyle bir hükûmet haline inkılâp etmiş ve mutasarrıfları lâalettayin bir devlet memuru gibi istenildiği zaman değiştirilemediğinden daha yukarıda kısaca belirtilen basit *ikta*'ların üstünde bir müessese haline gelmiştir. Bu merhalede iken *ikta*'nın Batının feodal hiyerarşisine benzeyen bazı tarafları vardı. *İkta*'nın bu tarihî inkişafı Buidler zamanında, Selçukîler gelmeden evvel şekillenmiş ve tamamlanmış bulunuyordu.

İkta müessesesinin geçirdiği bu istihale ve ulaştığı son duruma rağmen bu son devirde de Müslüman topluluğunun feodal bir cemiyet olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bütün ülke *ikta*'lar halinde tevzi edilmemiştir; bir prens lehinde tesis edilmiş geniş bir dirliğin veya eyalet idaresine muzaf bir *fief*'in mevcudiyeti bunlara dahil arazilerin tâli *ikta*'lara bölünmesini tazammun etmiyordu. Hükümdar her zaman esirler satın almak yolu ile yeni ordular tesis edebilir ve eski ordunun nizama aykırı hareketlerini tenkil edebilirdi. Âme müesseselerinin bürokratik ve dinî bünyesi de, Garp dillerindeki terimi ile adlandırılmak istenirse, *Senyör*'ün, batıdaki adalarında olduğu gibi bütün şahsî teşebbüslerini kullanmasına mâni oluyordu.

Hülâsa, Selçukîler öncesi İslâm dünyasında feodal terimi ile adlandırılabilir müesseselerin bariz bir tekâmülü müşahede edilmektedir.

Bu durumda, son bir tahlilde yanlış tefsir edildiği anlaşılan, İmadettin-i İsfahânî'nin bir tek metnine istinat ederek feodal sisteminin tahsisen Selçukîler tarafından ihdas edildiği yolundaki kanaatin değerinden niçin şüphe edilmesi gerektiği kolayca anlaşılır. Bu metinde bahsi geçen *ikta* mefhumu yukarıdaki bir çok misallerin de teyit ettiği gibi Buidler devri *ikta*'sından başka bir şey değildir. Büyük Selçukî veziri Nizamül Mülk'ün kendi icraatından mülhem olmuşa benzeyen ve doğruluğundan asla şüphe caiz olmıyan *ikta* hakkındaki izahatı da bunu teyit eder durumdadır [8]. Nizamül Mülk, İmparatorluğun genişlemesi ve ordunun adeden çoğalması ile, *ikta* rejimine bir evvelki devre nispetle geniş bir yer vermiş fakat bu tatbikat müessesesinin bünyesini değiştirmemişti. Selçukî haneda-

[7] Bundari'de Houtssma negri, Recueil de textes relatifs à l'Histoire des Seldjoukides, II, P. 58, Cf. Mon Evolution P. 38.

[8] Siyasetname, Fasıl XXIII.

nına mensup prenslere dirlikler tahsis etmek geleneği, bu hanedanın satvet devrinde yalnız hudut boylarında yahut da mähdut nahiyelerde tatbik edilmiştir, bu âdet Türk aile törelerine tercüman olmakta ise de, Buidler devrinde carî olan âdetlere karşı bir yenilik getirmiyordu. Aksine bir kanaat, esasen çok kuvvetli bir hanedanın, istihlâf ettiği zayıf bir hanedandan daha fazla *sulta*'yı zayıflatma yoluna sapmış olması gibi paradoksal bir durum teşkil edecekti.

Selçukî rejiminin inkırazı devrinde, bu soya mahsus bir davranışın eseri olarak değil, fakat hâdiselerin tazyiki altında hükümler ailenin fertlerine dirlikler tahsisi usulünün bütün bir ülkeye yayıldığı ve tâbi *ikta*'ların veraset yolu ile müstakbel nesillere intikali kaidelerinin devlet tarafından tanınmağa başladığı müşahade edilmektedir. Bu son merhale de ikinci kuşaktan Zengi'ler ve Fatımî'lerin veraset kaidelerinin tesiri altında bulunan Mısır müstesna, Eyyubîlerin diğer memleketlerinde inkişaf etmiştir.

Çok defa, Selçukî devleti dahilinde aşiretler rejiminin Türk soyunun bir hususiyeti olduğu ileri sürülmüştür. Bir çok değerli müellifler Orta Asya'daki aşirî teşkilâtın feodal olduğunu söylemişlerdir [9]. Kanaatimce feodal terimi burada haklı görülmiyecek bir genişleme ile kullanılmıştır. Çünkü, göçebe hayatı gerçek mânasiyle bir arazi parçasının *fief* halinde tasarruf edilmesi imkânlarının tamamıyla antitezinde bulunmaktadır. Yalnız verasetle intikal eden ve hukukî bakımdan dîn durumunda bulunan bir teb'aya tahakküme istinad eden bir aristokrasinin mevcudiyeti ile bir feodalitenin doğmıyacağına kani bulunmaktayım. Yerleşik hayata geçmiş ve devlet idaresini toprağa dayamış bulunan bir devletin kadrosu dahilinde göçebeler yerleştirilebilir ve onlar lehine *ikta* nev'inde bir müessesese ihdas edilebilir. Bu konuda iki vakıayı birbirinden dikkatle ayırmak iktiza eder. Hükümet muayyen bir göçebe grubunu, aşirî iç teşkilâtına müdahale etmeden, içinde serbestçe cevelân edebileceği bir arazi parçasını tahsiste bir faide görebilir, fakat bu tahsis ile, devlet göçebe topluluğuna gösterdiği arazinin içinde bulunduğu eyaletin kumandasını ve bu topraklar üzerinde yaşayan halka hükmetme salâhiyetini de vermiş değildir.

Gerçekten istisnâ bir durum yaratan bazı şartlar altında bizzat Selçukîler bile, tarih sahnesinin eşğinde iken Gaznevîlerden bu-

[9] F. Vladimirtsov, Le régime social des Mongols, La féodalisme nomade Fransızca terc. Paris 1948.

na benzer bir emir ve kumanda vaziyeti elde etmişlerdi. Bu hâdiseden bahseden müelliflerin hiç birisi *ikta* tâbirini kullanmamış, hemen hepsi her zaman geri alınabilir durumda olan *Vilaya*'dan bahsetmişlerdir. Pek muhtemeldir ki bir imparatorluğun sahibi olduktan sonra kendileri de stratejik bölgelerde buna benzer bazı imtiyazlar vermişlerdir. Fakat bu usulü tamim ettikleri de söylenemez. Bu şartlar altında üzerinde uzun boylu durulmağa değer mahiyette bulunmayan ve çok elâstikî mânada kullanılan bir aşirî feodaliteden bahsedilebilir.

* * *

Bugüne kadar üzerinde gerektiği derecede durulmamış usule müteallik bazı mülâhazalar dolayısıyla Anadolu'nun durumu üzerinde biraz fazlaca durmak ve bu mülâhazalara işaret etmek istiyorum.

Anadolu'da yerleşen Selçukîler, çökme devrinin ademi merkezîyetçi icraatına sürüklenmiş olan İranlı amcazadelerinden çok daha evvel ayrılmışlar ve Müslüman dünyası ile uzun bir müddet için sıkı münasebetler kuramamışlardır. Geniş bir fütühat devrinin, kalıntılarını bıraktığı nispette Bizans an'anelerinin yaşadığı bir memlekette yerleşmiş olan Anadolu Selçukîleri, ilk yerleşen kütlelerin, daha fazla Türkmen asıllı olmaları sebebiyle İslâmî an'ane olarak pek cüz'î bir şeyler getirdikleri muhakkaktır. Bu yerleşme, hiç şüphesiz gerçek mânası ile bir türkleşmeyi tazammun eder. Fakat Anadolu'ya yerleşen Selçukîlerin müesseselerini otomatik bir tarzda diğer Selçukî devletlerinin müesseselerine benzediğini ve onların Türklere mahsus müesseseler olduğunu söylemek mümkün değildir, çünkü Anadolu Selçukîlerinin içinde bulunduğu şartlar ayrı bir hususiyet taşımaktadır. Gerçi zamanla İranlılar yavaş yavaş Anadolu'ya sokulacaklar ve beraberlerinde büyük örnek Nizamül Mülk'e saygıyı, getireceklerdir. Fakat Anadolu'dan çok uzakta ve onun tesirlerinden müteessir olmadan doğmuş Siyasetnameden Anadolu Selçukî sultanlığının hakikî bir portresini çıkarmak mümkün değildir. Rum diyarı Selçukîlerinin ilk asrı hakkındaki malûmatın noksanlığı yeni teessüs eden siyasî sosyal organizasyonun ne suretle inşa edildiğini anlamamıza mâni olduğu söylenebilir.

Bizans ülkesine giren ilk Türkmenler her halde bu ülkede mevcut rejimi yıkmak fikri ile hareket etmemişler, daha fazla kendi-

lerine bir yer ve yurt bulmak niyeti ile gelmişlerdir [10]. Bununla beraber ilk hamlede Anadolu'da, karşılıklı münasebetleri vâzih bir tarzda tayin edilemiyen Selçukîler ve Danişmentler olmak üzere iki siyasi topluluk teşekkül etmiştir. Bu siyasi teşekküllerden Danişmentler tamamıyla Türkmenvari, Selçukîler ise daha başlangıçta İslâmî an'aneyeye istinat eden ve Bizans unsurlarından da mülhem olmuşa benzeyen bir devlet kurma niyeti ile müteharrik görülmektedir. Danişmentler devleti göçebe topluluklarına has soy bölünmeleri ile zayıflayarak VI/XII. asrın ortalarına doğru inkıraz ederken, Selçukîler devleti Anadolu'nun siyasi vahdetini tesis, ve daha sonra VII/XII. asırda Batı Ermenistan prensliklerini ilhak etmişlerdir. Anadolu Selçukî sultanlığında, iç memleketler için tehlikeli durumlar arzemesi ihtimal dahilinde bulunan bir kısım Türkmen aşiretleri, dögüşkenliklerinin kolayca mukaddes cihada teveccüh edebileceği hudut boylarına yerleştirilmişti. Fakat bu toplulukların şeflerine isgal etmekte oldukları eyaletlerin idaresinin de tevcih edilmiş bulunduğu söylenemez. XIII. asrın başlarında hudut boyu aşiretleri, muvakkat bir zaman için, adım adım tesis ve sağlamlaştırılan devlet mekanizmasına tâbi kılınmışlardır. XIII. asırda bizzat Selçukî devletinin bünyesinde merkezden uzak bölgelerde tatbik mevkiine girmiş kısmî ve mütedil bir aile dirlikleri (Malatya'da devamlı, Ankara'da muvakkat) merhalesinden sonra, Kılıç Arslan II. tarafından bütün ülkenin, evlâtları arasında taksimi suretiyle umumî bir dirlikler sistemine geçilmiştir. Kuvvetli bir komşu devletin mevcudiyeti halinde hanedanın hayatına mal olabilecek vahamette olan bu teşebbüs, Selçukî devletini bir iç harbe sürüklemiş ve bu mücadelenin sonunda prenslerden birisi diğerleri üzerinde üstünlüğünü kabul ettirerek siyasi vahdeti sağlamıştır. Bu acı tecrübe Selçukî sultanlığında ikinci bir defa denenmemiştir [11].

[10]. Cl. Cahen, *La première pénétration turc en Asie Mineure, Byzantio 1948 de*, ve P. Wittek, *Deux chapitres de l'Histoire des Turcs de RUM*, aynı yerde 1936.

[11] P. Wittek, *Von grieschichen zur türkische Toponymie, Byzantion 1935 te*; Cl. Cahen, *Seldjukides, Turcs et Allemandes au temps de la 3e—Croisade, Wiener zeitschrift für die Kund der Morgenlandes, Festschrift Duda, 1960 da.*

Selçukî rejiminin en parlak noktasında bulunduğu yarım asırlık (XIII. asrın ilk yarısı) devre zarfındaki mahiyeti incelenirken aşağıdaki üç noktanın gözden uzak bulundurulmaması lâzımdır :

a) Bir türkolog için, Selçukî rejiminin başlıca kronikörü bulunan İbn-i-Bibî'yi farsça aslından okumaktansa Yazıcıoğlu tarafından yapılmış türkçe adaptasyonunu okumak çok cazip görünebilir. Fakat Yazıcıoğlu'nun, eseri yazılışından iki asır sonra tercüme etmiş bulunduğunu ve aslında yer almış bulunan bir çok donneleri zamanının şartlarına tâbi olarak değiştirdiğini daima hatırlamak lâzımdır.

b) Hiç şüphesiz, XIII. asrın ikinci yarısında, Moğol himayesinde iken Selçukî cemiyetinin bir çok hususiyetleri her hangi bir değişikliğe maruz kalmadan devam etmiştir, fakat 1243 Kösedag muharebesinin, Selçukîlerin bilhassa siyasi müesseselerinde hakikî bir inkıta' yarattığını, Selçukî rejiminin etüdünde mezkûr tarihten evvel ve sonraki devrelere ait malûmatın kat'iyetle teşhisi mümkün bulunmadığı takdirde büyük ihtiyatla kullanmak gerekir.

c) Muayyen müesseseleri anlatan tâbirlerin teknik ve gerçek mânasında kullanılmasında âzamî itinayı göstermek lâzımdır, bu bakımdan meselâ bir feodal olan *mukta*'yi rastgele âmir, beğ, beylerbeyi, sahip, şihne, sübaşı, ve serleşkere otomatik bir tarzda benzetmemek lâzımdır. Bu son üç tâbir arapça, farsça ve türkçede bir askerî kumandanı ifade etmektedir.

Bütün bu mülâhazaları ve kaydı ihtirazîleri gözönünde bulundurarak, Moğol istilâsından evvelki Selçukî devletini feodal bir devlet olarak kabul edebilir miyiz? Bu konuda bugüne kadar yazılmış etüdlere rağmen meselenin müspet bir şekilde cevaplandırılacağına inanmıyorum [12]. Anadolu Selçukî devletinde prensler lehine tesis edilmiş büyük dirlikler yoktur: muvakkat bir zaman için ve bir Selçuklu için tesis edilen müstakil Ermeni prensliği doğrudan doğruya Selçukî devletine tâbidir.

Kezalik hudut boylarında, Erzincan'da Mengüçler, Samosat'ta Eyyubî soyundan al-Afdal devletleri, Selçukî devletinin vasalları ve verasetle geçen müstakil devletler durumunda iken zamanla orta-

[12] O. Turan, Le droit terrien sous les Seldjucides de Turquie 1948 tarihli Revue des Etudes Islamiques'de; Cl. Cahen Le régime de la terre et l'occupation turque, Cahiers d'Histoire Mondiale II/1935, 3 te.

dan kalkmışlardır. Selçukî sultanlığı dahilinde gerçek mânasiyle Türkmen prenslikleri de yoktur. Selçukî ülkesine dahil eyaletler ve şehirler dikkatle gözden geçirildiği zaman, şehirlerin doğrudan doğruya sultana tâbi bulunduğu görülür. Şehir hâkimlerinin ademimerkeziyetçi salâhiyetlerinin hududu ne olursa olsun her zaman tahvil edildikleri, hiç birisinin uzun müddet bir şehirde kalmadığı, hak ve salâhiyetlerini veraset yolu ile evlâtlarına intikal ettirmediği müşahede edilir. Hudut şehirleri durumunda bulunan bazı şehirler (Maras ve nispeten Tarsus) fevkalâde mevkilerine binaen bu bakımdan bir istisna sayılabilir, fakat bunlar da bu durumlarını uzun müddet muhafaza etmemişlerdir. Selçukî şehirlerinin bazıları, temin ettikleri gelirler dolayısıyla ve bir vazifenin karşılığı olarak bir şahsa tevdi edilmiş bulunuyordu, fakat vazifenin hitamında bu gibi şehirler tekrar sultana geçiyordu. Bir kısım şehirler ise istiklâlleri ellerinden alınmış eski hükümlerine terkedilmiş bulunuyordu, fakat bu gibi hallerde şehirler, hasılatları veya hâkimlerinin, temin ile mükellef buldukları askerin miktarı ile tasarruf edilmekte, verasetle değil kaydıhayat şartı ile tevcih edilmekte ve devletin devamlı kontrolünden uzak bırakılmamakta idi. Bununla beraber bu umumî kaideyi tahkim eder mahiyette bir istisnanın mevcudiyetini kaydetmek yerinde olur. Alâettin Keykubat, müstakil kaldığı takdirde, Anadolu için büyük bir tehlike olabilecek durumda bulunan, itaat altına alındığı takdirde ise, Moğollara veya Eyyubîlere karşı müessir bir yardımcı kuvvet olacağını mülâhaza ederek Harzemşahları kendi emri altına almayı düşündüğü zaman onlara bir kısım vilâyetleri *idarî bir fief* halinde verdi. Bir kısım arazinin Harzemşahlara bu şekilde tahsis edilmesi keyfiyeti bile Selçukî sultanlığında vilâyetlerin, hasılattan istifade eden beylerin malı olmadıklarını, bilâkîs bu vilâyetlerin doğrudan doğruya sultana bağlı oldukları kaidelerini teyit etmektedir.

Böyle bir ameliye ile Alâettin Keykubat, muayyen bir arazi parçasına sahip hükümlerini tahtlarından indirmeğe mecbur kalmadan, Harzemşahlara kendi mülkü olan araziye tahsis ediyordu. Yeni gelenler de bu toprakların sahibi olmayacaklardı. Moğol istilâsından sonra, devlet idaresinin ileri kademelerinde bulunan bir kısım sivil memurların gelirlerinin bir garantisi olmak üzere Selçukî eyaletlerini kendi aralarında tevzi etmiş bulunmaları hâdisesi de eyalet idarelerinin doğrudan doğruya merkeze bağlı bulunduğunu, bu vazifelerin feodal salâhiyetlerle tercih edilmemiş bulunduğunu göster-

mektedir [13]. Moğol istilâsından önceki Selçukî devleti bünyesinin en mühim hususiyeti böylece, feodal bir sistemin ademi merkezîyetçiliğinin aksine tamamiyle merkezîyetçi bir idare olması teşkil eder.

Selçukî teşkilâtının diğer bir kısım elemanları da bu kanaatimizi takviye edecek mahiyettedir. Bir kere Selçukî ordusu ücretli askerlerden ve hükûmetin sıkı murakabesine tâbî kılınmış *ikta*'lardan istifade eden kimselerden terekkiüp ediyordu. Gerçi bu konuda bizi kâfi bir vuzuha iletecek malûmattan mahrum bulunuyoruz, fakat devletin, nakit bakımından, ordunun maaş ve ücretlerini ödeyecek kadar zengin bulunduğunu biliyoruz. Diğer taraftan *ikta müessesesi* kul'ların yetistirilmesi suretiyle tesis edilen bir orduya başka bir deyim ile devamlı şekilde prensin hizmetinde kalan insanlardan müteşekkil bir orduya muvaffakiyetle tatbik edilebilmektedir, Selçukî ordusunda askerî bir tarzda teşkilâtlanmış göçebelerden başka muvakkat bir zaman için hizmete alınmış ücretli askerler (Frenkler), tâbî devletlerin fiilî yardımları ve melezleşmiş otokton ahaldiden toplanan ve Bizanstaki Turkopuli'lere benzetilebilecek *İğdiş*'ler de vardı. Diğer taraftan, her türlü istatistik rakamlardan mahrum bulunmakla beraber, devletin ilk istilâ devirlerinden itibaren büyük bir kısım araziye kendisine ayırmış bulunması (mirî), kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Moğollar devrinde devlete ait bu toprakların mütegalibeler tarafından gaspedilmiş olması da mümkündür, fakat daha önceleri bu topraklar kısmen *ikta*'ların tesisi, kısmen de, ücretli askerlerin ücretlerinin tediyesinde kullanılmak üzere varidatını devlet hazinesine intikal ettirecek diğer malî usullerle idare edilmiş bulunması gerekmektedir. Moğolların, Selçukîlere tahmil ettikleri ağır mükellefiyetler, bu sistemi tamamiyle zayıflatmış, kendi lehlerine tesisine muvaffak olamadıkları merkezî otorite her türlü tesirini kaybederek mahvolmuş ve hususî eşhasın tağallüp ve gasp fiilleri artmıştır. Bu sebepler tahtında bu devirde yarı feodal bir ufalanmaya doğru giden bir inkışaf müşahade edilmektedir. Fakat bu devre ait vesikaların zenginliğinin cazibesine kapılarak onları bir evvelki devrin izahında kullanmak ve elde edilecek neticeleri o devreye sirayêt ettirmek sağlam bir araştırma yolu değildir. Bu vesikaların ihtiva ettiği malûmatı devrine mal ederek değerlendirildiği takdirde ise neticeler tamamiyle aksine tezahür etmektedir. Bu şartlar altında, Türk-İslâm memleketlerinde

[13] Bu meseleler, 3 numaralı notta belirtilen eserimde İbn-i Bibi, epigrafik ve arşiv malzemesine istinaden derinleştirilecektir.

mevcudiyeti müşahede edilen feodal rejim, Türk Selçukî hanedanlarının bir karakteristiği değil, fakat çözüme devrinin bir hâdisesi olmaktadır.

Pek yakında neşretmeyi tasarladığım bir eserimde daha geniş bir tarzda tatbik etmeyi ümit ettiğim bu kanaatimi izhar ederken, şöhretli bir çok âlimlerle kısmî bir ihtilafa düşmüş bulunmaktayım. İlmî usullerle yürütülen bütün araştırmalarda rastlanan bu farklı görüş tarzının bu âlimlere karşı duyduğum saygıyı ve kendilerine medyun bulunduğumuz hâdiselerle kıymetli fikirlerin değerini zayıflatmadığımı ayrıca belirtmek isterim.

Tercüme eden :

Dr. Lâtîf GÜÇER